

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Анотація. У статті представлені результати дослідження проблеми підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування.

Ключові слова: підготовка майбутніх педагогів, спілкування, професійне спілкування, система комунікативних умінь педагога.

Аннотация. В статье представлены результаты исследования проблемы подготовки будущих педагогов к профессиональному общению.

Ключевые слова: подготовка будущих педагогов, общение, профессиональное общение, система коммуникативных умений педагога.

Abstract. The results of research the problem of training future teachers to professional communication are described in the article.

Keywords: training-ration of future teachers, communication, professional communication system communication skills teacher.

Актуальність. На сучасному етапі розвитку вищої освіти в Україні проблема підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування набуває особливої уваги.

В умовах переходу країни до ринкових відносин відбувається накопичення складних проблем у сфері освіти й виховання молоді. Тому на сьогодні педагогу неможливо впливати на учнів, використовуючи рутинні методи у професійному спілкуванні. У зв'язку з цим зростають вимоги до педагогічних кадрів, які повинні досягнути всю багатогранність свого професійного спілкування як творчого процесу й досягти у ньому високої компетентності й майстерності.

На жаль, існуючі підходи у підготовці майбутніх педагогів до професійного спілкування нерідко відстають від вимог часу. Результати дослідно-експериментальної роботи, що проводилась у педагогічних інститутах та університетах України підтверджують необхідність продовження наукових пошуків на новому якісному рівні. У зв'язку зі

сказаним, назвемо деякі з основних недоліків, що на сьогодні, як відмічають учителі, які здійснюють керівництво педпрактикою, часто характеризують професійне спілкування майбутніх педагогів. Так 60-65 % студентів, як свідчать матеріали досліджень, відчували труднощі в налагодженні стосунків з учнями, у вивченні й розумінні дітей, управлінні спілкуванням. Для деяких студентів-випускників характерна нечітка дикція, невиразність мовлення в процесі спілкування, скутість у рухах, невміння впливати на особистість, нерозуміння дітей.

Не зважаючи на значні досягнення в розробці проблеми педагогічного спілкування, дослідження не розкривають усіх питань щодо теоретико-методичних основ підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблема спілкування вже була предметом уваги дослідників. Аналізу методологічних проблем спілкування присвячені роботи К.О. Абульханової-Славської, Л.П. Буєвої, М.С. Кагана, О.М. Леонтєва та низки інших авторів. Різні аспекти спілкування розглядалися у працях Г.М. Андрєєвої, Б.Г. Ананьєва, О.О. Бодальова, М.Й. Боришевського, Л.С. Виготського, О.В. Киричука, О.О. Леонтєва, Б.Ф. Ломова, В.В. Москаленко, С.Л. Рубінштейна, Т.В. Рубцевої, П.Р. Чамати та ін.

У роботах Г.О. Балла, О.В. Брюховецької, В.М. Галузяка, А.Б. Добровича, М.М. Заброцького, В.О. Кан-Каліка, Я.Л. Коломінського, М.Н. Корнева, С.О. Мусатова, В.А. Семиченко, Л.Е. Орбан-Лембрик, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелевої, Ю.М. Швалба, Т.С. Яценко розкриваються різні сторони професійного спілкування. Теоретичне осмислення проблеми підготовки фахівців до комунікативної діяльності розробляються у працях І.С. Вітенка, С.Д. Максименка, В.А. Сластьоніна, Н.Н. Тарасович, О.І. Щербакова та ін.

Вивченню проблеми підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування присвятили свої наукові праці С. Б. Борисенко, А.С. Золотникова, В.А. Кан-Калик, О.О. Леонт'єв, Є.Л. Малиновський, А.І. Мешко, Л.А. Петровська, В.В. Рижов, І.В. Страхов, В.І. Шинкаренко, Т.С. Яценко та ін.

Одночасно у практиці діяльності вищих навчальних закладів спостерігається пряме некритичне перенесення технологій підготовки до професійного спілкування, розроблених у інших країнах, по-вітчизняному, що ніяк не відповідає традиціям освіти і виховання, що склались у нашій країні. У зв'язку зі сказаним, доречно нагадати, що психолого-педагогічна наука в Україні мала вже на початку 70-х років значні досягнення в розробці теоретичних проблем спілкування. Дослідження процесів спілкування в класному колективі, проведеного професором О.В. Киричуком, знайшло широке використання в практиці підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності.

Мета статті: проаналізувати структуру, механізми функціонування й перспективи розвитку професійного спілкування майбутніх педагогів, обґрунтувати шляхи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У магістерському дослідженні наш науковий пошук був спрямований на обґрунтування шляхів підготовки до професійного спілкування, що вимагало проведення відповідних теоретичних досліджень та експериментальної роботи, що з метою визначення рівнів підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування проводилася в Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова. В дослідженні брали участь студенти, які навчаються на історичному факультеті, загальною кількістю 59 осіб (експериментальна група – 30 осіб, контрольна група – 29 осіб).

Таким чином, проблема професійного спілкування й підготовки до нього майбутніх спеціалістів ані в теоретичному, ані в практичному аспектах не може вважатись розробленою достатньою мірою.

Спілкування є центральною категорією й проблемою психолого-педагогічної науки. Основні підходи до проблеми спілкування більшість дослідників визначає на основі розуміння зв'язку між категоріями: спілкування, діяльність і взаємодія. Спілкування – це взаємодія двох або більше людей, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або ж афективно-оцінювального характеру.

У структурі професійного спілкування виділені комунікативний, перцептивний, інтерактивний компоненти, що повністю відбивають його сутність. Визначено механізми внутрішнього й зовнішнього функціонування системи «педагогічне спілкування». Результатом реалізації вказаних компонентів є педагогічний контакт. Види цього контакту (емоційний, пізнавальний) визначені стадіями розвитку педагогічного спілкування.

До системи комунікативних умінь педагога, що є операційно-процесуальним компонентом його готовності до професійного спілкування, увійшли:

- мовленнєве (вербальне) й немовленнєве (невербальне) спілкування;
- володіння професійно-педагогічною увагою й соціальною перцепцією, орієнтування в ситуації спілкування;
- створення творчого самопочуття;
- встановлення й підтримування зворотного зв'язку в спілкуванні;
- самопрезентацію;
- використання «пристосувань»;
- завоювання ініціативи;
- композиційна побудова та реалізація плану спілкування;
- встановлення педагогічного контакту (табл. 1).

Таблиця 1

Система комунікативних умінь педагога

I. Проектування педагогічного спілкування	композиційна побудова змісту спілкування, створення творчого самопочуття
II. Організація педагогічного спілкування	самопрезентація, оволодіння професійно-педагогічною увагою, орієнтування в ситуації спілкування, встановлення й підтримка зворотного зв'язку в спілкуванні, завоювання ініціативи, реалізація плану спілкування, встановлення педагогічного контакту
III. Регулювання педагогічного спілкування	мовленнєве (вербальне) й немовленнєве (невербальне) спілкування, соціальна перцепція, використання «пристосувань»

Результати вивчення наукових праць Г. М. Андрєєвої, О.О. Бодальова, О.О. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, М. М. Обозова, В. М. Панферова, Б. Д. Паригіна підтверджують доцільність виокремлення трьох компонентів у структурі педагогічного спілкування. Такий підхід знаходить своє відображення в психолого-педагогічних дослідженнях (Е.Л. Малиновський, О.С. Цокур). Реалізація комунікативного, перцептивного й інтерактивного компонентів має забезпечувати встановлення педагогічного контакту.

Результати досліджень розкрили своєрідність структури системи комунікативних умінь, що виражається у визначенні її елементів, компонентів і зв'язків між ними. З урахуванням цього побудуємо *систему комунікативних умінь педагога*, показавши її компоненти й елементи (див. табл. 2).

Таблиця 2

Компоненти і елементи системи комунікативних умінь педагога

<i>Компоненти</i>	<i>Елементи</i>
<i>Компонент А</i>	встановлення емоційного й пізнавального контактів
<i>Компонент Б</i>	мовленнєве й немовленнєве спілкування, володіння професійно-педагогічною увагою й соціальною перцепцією, орієнтування в ситуації спілкування, створення творчого самопочуття, встановлення й підтримування зворотного зв'язку в спілкуванні
<i>Компонент В</i>	самопрезентація, використання «пристосувань», завоювання ініціативи
<i>Компонент Г</i>	композиційна побудова й реалізація плану спілкування

До елементів системи комунікативних умінь педагога слід віднести мовленнєве й немовленнєве спілкування, володіння професійно-педагогічною увагою й соціальною перцепцією, орієнтування в ситуації спілкування, створення творчого самопочуття, встановлення й підтримка зворотного зв'язку в спілкуванні, самопрезентацію, використання «пристосовань», завоювання ініціативи, композиційну побудову й реалізацію плану спілкування, встановлення педагогічного контакту.

У результаті проведення компонентно-структурного й кореляційного аналізів указаної системи обгрунтовано, що її системоутворюючим фактором є вміння встановити педагогічний контакт у спілкуванні.

Для характеристики професійної дії як індикатора вміння ми використали комплекс критеріїв, що характеризують цю дію з точки зору спрямованості, професійності, оригінальності й педагогічного новаторства, освоєності й своєчасності. Критерії мають свої показники, що й потрібно визначити, характеризуючи комунікативні вміння.

Допрофесійний (вихідний) рівень – мотивація педагогічних дій і самі дії професійно не усвідомлюються, відсутня психологічна готовність до їх виконання, виконуються вони не професійно і щодо мети визначаються хибно; педагогічні дії примітивні й шаблонні, суттєво ускладнені, наявні грубі помилки й несвоєчасність.

Рівень початкового оволодіння (низький) – в основі педагогічних дій лежать суперечливі мотиви. Ці дії професійно майже не усвідомлюються, будуються на основі життєвого досвіду, без використання наукових знань і аналізу ситуації: відсутня психологічна готовність до їх виконання, але іноді проявляються деякі відомості з педагогіки та психології. Педагогічні дії часто бувають недоцільними, шаблонними й позбавленими нового змісту; вони ускладнені, виконуються повільно, неекономно, неточно й не відповідають змісту педагогічних ситуацій.

Рівень обмеженої сформованості (середній) – в основі педагогічних дій лежать мотиви, що характеризуються частковою педагогічною

спрямованістю; наявний низький рівень психологічної готовності до їх виконання; самі дії професійно слабо усвідомлюються, виконуються без належного використання наукових знань та аналізу ситуації (недостатня наукова компетентність); не завжди відповідають меті, бо припускаються помилки в їх виборі, спричинені неглибокою діагностикою об'єкта дії; майже втрачають своєрідність, переважають їх стереотипні форми (штампи); ускладнені, виконуються повільно, часто має місце їх невідповідність сутності педагогічних ситуацій; проявляється незначний професійний досвід.

Рівень достатньої сформованості (високий) – в основі педагогічних дій лежать мотиви, що свідчать про дійсну педагогічну спрямованість. Педагогічні дії професійно усвідомлюються завдяки сформованій психологічній готовності до їх виконання; виконуються з використанням психолого-педагогічних знань, на основі аналізу ситуації, високої науково-методичної компетентності; відповідають меті, визначаються в основному з урахуванням особливостей об'єкта виховання й умов дії; як у формі, так і в їх змісті проявляються елементи своєрідності, новаторства; виконуються достатньо економно, без ускладнень, із застосуванням професійного досвіду; своєчасні, відповідають ситуаціям виховної практики, що змінюються.

Рівень успішного оволодіння професійно-педагогічними діями (майстерність, або творчий) – в основі педагогічних дій лежать мотиви, що свідчать про дійсну педагогічну спрямованість. Педагогічні дії повністю професійно усвідомлені, сформована психологічна готовність до їх виконання; плануються й виконуються на основі психолого-педагогічних знань, наукового аналізу ситуації, високої науково-методичної компетентності; відповідають меті, визначаються правильно з урахуванням особливостей об'єкта виховання й умов дії; кожного разу як у формі, так і в їх змісті проявляється своєрідність, творчий підхід; виконуються економно, точно, швидко, без утруднень, відповідають ситуаціям виховної практики, що змінюються.

У вивченні феномену професійно-педагогічного спілкування важливу роль відіграє підбір діагностичних методів та методик, що можуть адекватно й глибоко розкрити особливості професійного спілкування майбутніх педагогів. Отримані результати досліджень дозволяють зробити висновок, що певна кількість досліджуваних студентів має низький рівень емпатії, товариськості й мовленнєвих здібностей. Такий стан підготовки майбутніх педагогів впливає на рівень сформованості в них комунікативних умінь.

Особливо значні труднощі виникають у процесі оволодіння такими вміннями, як невербальне спілкування, володіння професійно-педагогічною увагою й соціальною перцепцією, використання «пристосувань» та завоювання ініціативи у спілкуванні.

Як показало експериментальне дослідження, для переважної більшості студентів характерні несформованість емпатії, а через це і нерозвиненість соціальної перцепції, що проявляється в нерозумінні стану іншої людини, загального настрою аудиторії й невмінні враховувати ці фактори у спілкуванні, нерозвиненість професійного мовлення, що знаходить своє відображення, в першу чергу, у невмінні його правильного інтонаційного оформлення, а часто й повній нездатності використовувати засоби його виразності; відсутність здатності до створення позитивних емоцій в іншій людині в процесі спілкування з нею.

Загалом було констатовано, що рівень підготовки майбутніх педагогів до професійно-педагогічного спілкування є недостатнім. Отже, щоб досягти середнього й високого рівнів сформованості комунікативних умінь у майбутніх педагогів, потрібно впроваджувати в практику діяльності вищого навчального закладу спеціальну систему навчання педагогічному спілкуванню.

Нами визначені мета й завдання системи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування, що ми пропонуємо для впровадження в практику діяльності вищих навчальних закладів, обґрунтовані засоби формування комунікативних умінь та професійних

здібностей, виявлені умови ефективності й діагностика результативності реалізації мети й завдань указаної системи.

Аналізуючи досвід підготовки майбутніх педагогів у процесі навчання у вищому навчальному закладі нами виявлено низку недоліків у їх комунікативній підготовці до ефективного виконання професійних обов'язків:

По-перше, недостатня увага приділяється саме комунікативному аспекту професійної підготовки, що викликає ряд проблем, що проявляються у сфері взаємостосунків і особливо гостро відчуються молодими педагогами на початку професійної діяльності.

По-друге, орієнтація комунікативної підготовки майбутніх педагогів лише на формування комунікативних знань, а не на розвиток комунікативної компетентності й відповідних особистісних якостей.

По-третє, у процесі підготовки майбутніх педагогів недостатня увага приділяється наданню їм психологічних знань загалом та знань про власні особливості професійно-педагогічного спілкування.

Нами науково обгрунтований змістовий аспект системи підготовки до професійного спілкування, що включає такі блоки: «Орієнтування в ситуації педагогічного спілкування», «Вербальна й невербальна комунікація», «Соціальна перцепція й творче самопочуття педагога у професійному спілкуванні», «Педагогічний контакт».

Розроблена система навчальної діяльності з підготовки до професійного спілкування, що включає три етапи, кожний з яких має свою певну мету:

- на першому етапі формуються вміння орієнтуватись у ситуації педагогічного спілкування, цей етап вважається етапом підготовки до формування комунікативних умінь та до оволодіння вмінням установлювати педагогічний контакт у спілкуванні;

- на другому етапі майбутні педагоги оволодівають уміннями вербального й невербального спілкування, завоювання професійно-педагогічною увагою, сприймання і розуміння людини людиною, створення творчого самопочуття;

- третій етап закріплює вміння встановлювати педагогічний контакт у спілкуванні.

Кожний етап передбачає проведення визначених та розмішених певним чином видів навчальної діяльності, а саме:

- моделювання педагогічних ситуацій, педагогічні ігри, що дає можливість усвідомити мету діяльності на кожному з етапів навчання та вирішувати спеціально визначені завдання;

- вправи, де одні спрямовані на оволодіння елементами, що входять до складу комунікативних умінь, інші забезпечують формування цих умінь, треті спрямовані на формування емпатії, комунікативності й мовленнєвих здібностей;

- аналіз педагогічних ситуацій, мікроріквідання, спостереження за діяльністю педагогів й аналіз зразків педагогічного спілкування, що закріплюють результати, отримані під час виконання вправ;

- комунікативні прийоми, виконання яких сприяє досягненню високих рівнів сформованості комунікативних умінь, а також забезпечує констатацію рівня підготовки до професійного спілкування студентів вищих навчальних закладів.

Висновки. Результати дослідження переконують у доцільності впровадження запропонованої нами програми підготовки до педагогічного спілкування в практику діяльності вищих навчальних закладів. Впровадження спеціальної програми підготовки до педагогічного спілкування дає можливість студенту перейти із групи з низьким рівнем досліджуваних умінь до групи з більшим або значно вищим рівнем їх сформованості.

Література

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка в системе высшего педагогического образования / О.А.Абдуллина. – М. : Академия, 2001. – 141с.
2. Богомолова Н.Н. К вопросу о методах активной подготовки к педагогическому общению / Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. // Сов. педагогика. – 1999. – № 7. – С. 57-63.
3. Григорьев О.О. Опыт организации учебной программы для подготовки студентов педвуза к профессиональному общению / Григорьев О.О., Мастеров В.М., Пахомов Ю.В. // Активные методы обучения педагогическому общению и его оптимизации : Сб. науч. тр. / Под ред. А.А.Бодалева. – М. : АПН СССР, 1999. – С. 20-25.
4. Ерастов Н.П. Психология общения / Н.П.Ерастов. – Ярославль : Ярослав, гос. ун-т, 2002. – 93 с.
5. Заброцкий М.М. К проблеме формирования коммуникативных умений у будущих учителей / Заброцкий М.М., Кобзарь Л.И. // Психология педагогического общения : Тез. докл. науч.-практ. конф. / Редкол. : Г.В.Дьяконов, Т.И.Пашукова. – Кировоград : Кировоград. гос. пед. ин-т, 2000. – С. 76-77.
6. Кан-Калик В.А. Основы профессионально-педагогического общения / В.А.Кан-Калик. – К., 2004. – 135 с.
7. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А.Кан-Калик, Н.Д.Никандров. – М. : Педагогика, 1999. – 141 с.
8. Киричук О.В. Проблеми психології педагогічної взаємодії // Психологія : Респ. наук.-мет. зб. / Ред. кол. : О.В. Киричук (відп. ред.) та ін. – К. : Освіта, 1999. – С. 3-12.
9. Ковалев Г.А. Об активном обучении педагогическому общению // Активные методы обучения педагогическому общению и его оптимизации : Сб. науч. тр. / Под ред. А.А.Бодалева. — М., 2003. – С. 6-19.
10. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А.Леонтьев. – М. : Знание, 1999. – 47 с.
11. Ломов Б.Ф. Общение как проблема общей психологии // Методологические проблемы социальной психологии / Отв. ред. Е.В.Шорохова. – М. : Наука, 2005. – С. 151-164.
12. Основы педагогического мастерства / Под ред. И.А.Зязюна. – К., 2007. – 302 с.
13. Страхов И.В. Психология педагогического такта / И.В.Страхов. — Саратов : Саратов, гас, ун-т, 2004. – 280 с.